

Politikos filosofija

LIBERALIZMAS KAIP KULTŪROS FILOSOFIJA

Alvydas Jokubaitis

Vilniaus universiteto
Politikos teorijos katedra
Vokiečių g. 10, LT-01130 Vilnius
E. paštas alvydas.jokubaitis@tspmi.vu.lt

Linas Jokubaitis

Lietuvos kultūros tyrimų instituto
Šiuolaikinės filosofijos skyrius
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
E. paštas linasjokubas@gmail.com

Santrauka. *Liberalai neturi tik jiems būdingos politikos sampratos, nes privalo siūlyti ir neliberalams priimtina politikos teisingumo sampratą. Be šito jie nepateisintų liberalų vardo. Liberalų politinė koncepcija nėra vien tik jų tapatumo pagrindas. Moralės požiūriu jie taip pat neturi tik savo koncepcijos. Apie moralinius dalykus liberalai kalba remdamiesi ta pačia politinio teisingumo matrica. Tai sukuria paradoksą. Politinis liberalų tapatumas nukreipia į moralę, o ši – į politiką. Straipsnio tikslas – paaiškinti šį paradoksą. Siekiama įrodyti, kad politinis liberalizmas yra kultūros filosofija. Neturėdami savo politikos ir moralės sampratos, liberalai gina tam tikrą požiūrį į kultūrą. Jų politinė filosofija yra kultūros filosofijos dalis. Šis dalykas įrodinėjamas naudojant alternatyvą Rawlso pirminės pozicijos koncepcijai – paskutinės pozicijos idėją.*

Pagrindiniai žodžiai: *liberalizmas, Johnas Rawlsas, pirminė pozicija, paskutinė pozicija, kultūros filosofija*

Liberalizmo analizės atskaitos tašku šiame straipsnyje pasirinkta Johno Rawlso koncepcija. Liberalai mėgsta gynybos strategiją, kai sukritikavus vieną liberalizmo koncepciją vietoj jos pasiūlomos kelios naujos. Tai nesuveikia Rawlso liberalizmo atveju. Bet kuris liberalizmas savo esme atitinka tai, ką apie jį sako Rawlsas. Šis autorius išgrynino liberalizmo esmę. Jo nuomone, liberali visuomenė negali būti kuriama remiantis vien liberalų įsitikini-

mais. Rawlso žodžiais, „<...> visuomenė, kuri būtų vienijama protingos liberalios doktrinos, net jeigu ji atsirastų, negalėtų ilgai išsilaikyti“ (Rawls 2002: 89). Vien liberalus ginančios liberalios visuomenės idėja yra nesusipratimas, nes bendrus liberalios visuomenės principus turi pripažinti ir neliberalai. Anot Rawlso, ilgą laiką buvę filosofinio ir moralinio liberalizmo šalininkais, liberalai turi nutraukti ryšius su šiomis minties tradicijomis. Liberalizmo

šalininkai neturi teisės savo įsitikinimų paversti visos visuomenės gyvenimo pagrindu, nes tai prieštarauja laisvės, lygybės, moralinio pliuralizmo ir valstybės neutralumo idėjoms. Politinis liberalizmas turi būti neutralus moralinio, kultūrinio ir ekonominio liberalizmo atžvilgiu. Gindami laisvę, liberalai negali savo moralės sampratos perkelti į politiką, nes tai paneigtų valstybės sąžiningumo idėją. Politinis liberalizmas gali būti apgintas tik atsisakius pretenzijų į politinį liberalų moralės viešpatavimą. Liberalai ir neliberalai yra politiškai lygūs piliečiai. Liberalai gali save vadinti moraliniais liberalais, tačiau negali reikalauti, kad taip save vadintų visi liberalios visuomenės piliečiai. Politinis liberalizmas reikalauja neliberalų palaikymo.

Politisinis liberalizmas nėra susijęs su kokia nors viena liberalizmo moralės samprata ir nesunkiai funkcionuoja be jos. Rawlso politinis liberalizmas nereikalauja, kad liberalios visuomenės piliečiai savo moralinėmis pažiūromis būtų liberalai. Laikantis liberalaus politinio režimo, neliberalai turi būti traktuojami taip pat, kaip ir liberalai. Tai ne vienintelis Rawlso politinės teorijos paradoksas. Dar didesnis jo teorijos paradoksas susijęs su moralės samprata. Formulodamas politinio liberalizmo koncepciją, Rawlsas leidžia suprasti, kad liberalai turi kažkokią tik jiems būdingą moralę. *Politinio liberalizmo* skaitytojai verčiami manyti, kad liberalų tapatumas gali būti užtikrintas moralės lygmeniu. Tai nepagrįstas požiūris, nes liberalai neturi savo, tik jiems būdingos, moralės sampratos. Jų moralės filosofija yra tokia pat paradoksali, kaip ir jų politinė filosofija. Moralinis liberalizmas susiveda į įsitikinimų kritiką. Tai reiškia, kad bet kuri šiandien bent kiek didesnio visuomeninio atgarsio sulaukusi polemika moralės klau-

simais tik sukuria iliuziją, kad liberalai gali ką nors reikšmingo pasakyti apie moralę. Tačiau jie iš tikrųjų neturi savo moralės kodekso. Tai, kas vadinama liberalizmo moralės filosofija, yra tik politinio liberalizmo matricos taikymas moralei. Politinis liberalizmas turi būti pripažintas liberalų ir neliberalų. Tai reiškia, kad vieninteliu liberalų tapatumo pagrindu gali būti moralinis liberalizmas. Tačiau jis grindžiamas ta pačia politinio liberalizmo matrica, kuri nepajėgi užtikrinti politinio liberalizmo tapatumo.

Po Rawlso *Politinio liberalizmo* liberalai turi vienintelę patikimą savo filosofinio tapatumo gynimo strategiją – apeliacijas į moralinį liberalizmą. Tačiau ši strategija neveikia, nes moralinis liberalizmas niekuo nesiskiria nuo politinio liberalizmo. Liberalų moralė pagrįsta ta pačia idėja, kaip ir politinis liberalizmas. Moralinis liberalizmas yra tik politinio liberalizmo matricos taikymas. Nei politinis, nei moralinis liberalizmas neturi liberalizmo tapatumą užtikrinti galinčių principų. Politikos atveju liberalai ir neliberalai turi laikytis tų pačių politinio teisingumo principų, o moralės lygmeniu liberalai neturi savo etikos kodekso. Abiem atvejais neįmanoma atskirti liberalų ir neliberalų. Rawlsas klysta, kalbėdamas apie politinio ir moralinio liberalizmo skirtumą. Tiek politikos, tiek moralės lygmeniu susiduriame su ta pačia argumentacijos struktūra. Kadangi politinis liberalizmas pripažįsta liberalų ir neliberalų lygybę, tai sukuria liberalų politinio tapatumo problemą. Moralinio liberalizmo atveju neįmanoma pasakyti, kuo skiriasi liberalų ir neliberalų moralės samprata, nes liberalai gali pritarti bet kuriam moraliniam įsitikinimui, net ir tam, kuris įrašytas į kitų liberalų pažiūras. Iš minties, kad kiekvienas individas turi teisę gyventi pagal savo

gėrio sampratą, neįmanoma išvesti liberalų moralės kodekso. Susiduriame su dviem tapatumo problemomis. Politiniu lygmeniu liberalai savo tapatumą perkelia į moralę, tačiau ji reiškia teisę gyventi pagal bet kurią moralės sampratą. Pasidaro neaišku, kas formuoja liberalizmo tapatumą.

Paskutinė pozicija po nežinojimo uždanga

Susidūrus su Rawlso politinio liberalizmo koncepcijoje įtvirtintu paradoksu, neįmanoma paaiškinti, kas yra liberalizmas. Carlos Schmittas teigė, kad liberalai neturi savo politikos sampratos ir užsiima vien jos kritika (Schmitt 2009: 64). Tačiau tai ne iki galo įtikinantis argumentas. Bet kuris politinis ir moralinis tapatumas reikalauja pozityvių principų ir negali būti grindžiamas vien kritika. Liberalai neturi tik jiems būdingos politikos sampratos, nes politinis liberalizmas siūlo ir neliberalams priimtina koncepciją. Jie neturi savo moralės sampratos, nes kiekvienas individas gali gyventi ir pagal neliberalią gero gyvenimo sampratą. Politikos lygmeniu liberalizmo tapatumą bandoma susieti su morale, tačiau perėjus prie moralės ir sugrįžtama prie politinės matricos. Sukuriamas ydingas ratas. Nors Rawlsas nevartoja „kultūros“ sąvokos, apsiribodamas kalbomis apie moralę, religiją ir filosofiją, ji yra liberalizmo politinės ir moralinės doktrinos tapatumo pagrindas.

Tai, kad liberalai negali išspręsti savo tapatumo problemų politikos ir moralės lygmeniu, verčia manyti, kad šias problemas galima išspręsti kitu lygmeniu. Rawlsas siūlo pirminę poziciją po nežinojimo uždanga, kuri leidžia surasti nešališkus politinio teisingumo principus. Siekiant įrodyti, kad liberalų tikslas – įtvirtinti tam tikrą kultū-

ros sampratą, galima pasinaudoti Rawlso pirminės pozicijos priešingybe – paskutine pozicija po nežinojimo uždanga. Rawlso pirminė pozicija sumanyta kaip nešališkų politinio teisingumo principų išvedimo įrankis. Paskutinė pozicija po nežinojimo uždanga leidžia išryškinti neaptartas Rawlso politinės filosofijos prielaidas. Paskutinės pozicijos koncepcija pasirinkta sąmoningai, kaip alternatyva pirminei pozicijai. Šią poziciją galima apibūdinti Blaise'o Pascalio žodžiais: „Žinau tik, kad išeidamas iš šio pasaulio krentu visam laikui arba į nebūtį, arba į užrūstinto Dievo rankas“ (Pascal 1997: 68). Rawlso pirminės pozicijos koncepcija yra metodinė priemonė teisingumui suprasti, kai, nežinodami savo asmenybės, kultūros, socialinės padėties, rasės, lyties, moralinių įsitikinimų ir kitų žmogiškojo gyvenimo atsiktinamų, hipotetinės pirminės pozicijos dalyviai privalo rasti nešališkus politinio teisingumo principus, galiosiančius pakilus nežinojimo uždangai. Paskutinė pozicija nuo pirminės pozicijos skiriasi tuo, kad nurodo į mirties akivaizdoje niekaip nepašalinamą nežinojimą, kuris yra tikras ir neišvengiamas, o ne metodinė liberalių politinio teisingumo principų išvedimo ir pagrindimo priemonė.

Rawlso pirminė pozicija po nežinojimo uždanga yra moderniosios visuomeninės sutarties teorijos variantas. Šiame straipsnyje siūloma paskutinė pozicija yra šią teoriją kritikuojantis argumentas. Modernieji politikos teoretikai politikos supratimą padarė panašų į mokslinį pažinimą. Pagrindinė moderniosios politinės filosofijos aksioma yra mintis, kad pirmiau politikos yra nepolitinė būklė. Alexis'o de Tocqueville'io žodžiais, Descartes'o metodas yra demokratijos metodas (de Tocqueville 1996: 469). Tai reiškia, kad apie politiką

norima mąstyti metodiško nuoseklumo standartais. Modernieji politikos filosofai savo samprotavimus apie politiką pradeda nuo akivaizdžiomis pripažįstamų tiesų ir iš jų metodiškai išveda kitas tiesas. Jie atmeta klasikinių filosofų įsitikinimą, kad žmogus yra politinis gyvūnas, ir užsiima politikos principų išvedimu iš nepolitinės būklės. Rawlsas prigimtine būkle vadina „pirminę“, nes ji yra pirmesnė už politiką. Iš šios pirminės būklės fikcijos išvedama kita – politinio teisingumo fikcija. Thomas Hobbesas prigimtine būkle siejo su mirties baime. Jo nuomone, žmonės į visuomenę buriasi siekdami išvengti mirties. Rawlsas nekalba apie mirties baimę. Kalbėdamas apie pirminę poziciją, jis neužsimena apie mirtį ir, kaip atrodo, sukonstruotos jo pirminės pozicijos dalyviai yra nemirtingi. Jie žino, kad pakilus nežinojimo uždangai susidurs su mirtimi, tačiau tai neturi politinės reikšmės.

Daugybė žmonių nieko nežino apie Rawlso sukonstruotą pirminę poziciją, tačiau negali išvengti susidūrimo su šia straipsnyje aprašoma paskutine pozicija. Sunku rasti žmogų, kuris viena ar kita proga nesusimąstytų apie mirtį. Kaip neįmanomas visiems privalomas gyvenimo prasmės suvokimas, taip neįmanoma išvengti apmąstymų apie mirtį. Pascalius nurodė du kelius, atsiveriančius paskutinės pozicijos akivaizdoje – nebūtį arba atsivadimą į Dievo rankas. Kaip jau minėta, paskutinė pozicija po nežinojimo uždanga yra reali žmonių gyvenimo situacija. Tai vienintelis žmogui garantuotas dalykas. Nors Rawlsas savo nežinojimo uždanga nori pašalinti bet kokią žmogaus priklausomybę kultūrai, jis pašalina ir jai nepriklausančią mirtį. Paskutinė pozicija verčia abejoti visais kultūriniais žmogaus laimėjimais ir šiuo

požiūriu skiriasi nuo kitų žmogaus proto abejonių. Paskutinė pozicija yra neatskiriama nuo klausimo, ar viskas baigiasi su mirtimi ir kultūra. Kaip jau minėta, galimi du vienas kitą neigiantys atsakymai, ir neįmanoma įrodyti nė vieno iš jų pagrįstumo. Mintis apie mirtį verčia į gyvenimą žiūrėti iš šalies, tarytum jau būtų pasibaigęs. Mirties akivaizdoje žmonės klausia ne apie atskirų poelgių, bet apie viso gyvenimo prasmę.

Paskutinė pozicija yra ne tik realesnė už Rawlso pirminę poziciją, bet ir reikalauja platesnio požiūrio į žmogų. Rawlso pirminė pozicija kalba apie dar kultūros nepažįstančius ir grynai metodiniais tikslais sumodeliuotas hipotetines būtybes. Paskutinė pozicija labiau verta pirminės pozicijos vardo, nes užduoda gyvenimo prasmei svarbiausius klausimus. Niekas taip stipriai neverčia klausyti apie gyvenimo prasmę, kaip mirtis. Nuo pirmųjų sąmoningo gyvenimo dienų žmonės susiduria su paskutinės pozicijos klausimais. Požiūris į mirtį yra išskirtinis religinio patyrimo elementas. Skirtingų religijų žmonės yra įsitikinę, kad Dievas jų nepaliks po mirties. Jie laukia susitikimo su mirusiais, mąnydami, kad žmogaus gyvenimo prasmės neįmanoma suprasti be Dievo, sielos nemirtingumo ir pomirtinio gyvenimo idėjų. Tai ne religingų žmonių pažiūras valdantis įsitikinimas. Sokratas apie teisingumą taip pat kalba mirties akivaizdoje. Platonas *Faidone* sako, kad filosofija yra geriausias būdas pasiruošti mirčiai. Rawlsas pašalina mirties ir teisingumo ryšį.

Kadangi niekas negali galutinai paneigti sielos nemirtingumo idėjos, tai sustiprina paskutinės pozicijos koncepcijos vaidmenį. Ši pozicija svarbesnė už pirminę poziciją, nes žmogų verčia susimąstyti apie daug svarbesnius dalykus negu politinis teisin-

gumas. Immanuelis Kantas savo *Praktinio proto kritikoje* sielos nemirtingumą vadina praktinio proto postulatu. Per visą žmonijos istoriją neišnyko tikintys žmogaus sielos nemirtingumu. Tik įtakingiausios moderniosios filosofijos srovės šį įsitikinimą išstūmė į moralinių apmąstymų pakraštį. Rawlso politinio liberalizmo koncepcija negali visiškai apeiti Pascalio klausimo apie nebūtį ir Dievą. Jeigu Dievas yra, o teisingumas yra Jo apreiškimo dalis, mintis apie teisingumo konvencionalumą reiškia neišvengiamą judaizmo, krikščionybės ir islamo religijų kritiką. Rawlso politinis liberalizmas Dievą paverčia kultūros artefaktu. Klausimas „Ar tiki Dievą?“ pakeičiamas klausimu „Koks tavo kultūrinis tapatumas?“ Šis dviejų klausimų sukeitimas yra tikinčių žmonių požiūrio į Dievą iškraipymas.

Paskutinės pozicijos idėja atskleidžia Rawlso pirminės pozicijos po nežinojimo uždanga trūkumus. Ši pozicija padeda suprasti pagrindinį politinį liberalų tikslą – įtvirtinti liberalią kultūrą. Apie šį savo tikslą Rawlsas nekalba. Kadangi liberalizmo tapatumas grindžiamas ydingu ratu – politika nukreipia į moralę ir atvirksčiai, įmanomas tik vienas tapatumo problemos sprendimas – pripažinti, kad ydingas ratas yra liberalios kultūros norma. Kai Rawlsas *Politinio liberalizmo* įvade sako norįs išsiaiškinti, kaip galima pliuralistinė visuomenė, jis taip rūpinasi liberalia kultūra. Klausimas „kaip galima pliuralistinė visuomenė?“ rodo, kad rūpinamasi liberalios kultūros išsaugojimu, o ne teisingumu. Rawlso pirminė pozicija turi pirmiau jos esantį, bet atvirai neaptariamą tikslą – pateisinti moraliniais, religiniais, filosofiniais nesutarimais grindžiamą kultūrą. Politinis liberalizmas prasideda ne nuo pirminės pozicijos, kaip apie tai kalba Rawlsas, bet nuo liberalios kultūros

apologetikos. Nors jo sukonstruota pirminė pozicija yra sumanyta kaip kultūrinių skirtumų šalinimo priemonė, iš tikrųjų ji padeda įtvirtinti liberalią kultūrą.

Kultūra kaip politikos pakaitalas

Pirminės ir paskutinės pozicijų koncepcijoms būdingas vienas bendras bruožas – jos abi į politiką žvelgia iš nepolitinės perspektyvos. Modernioji prigimtinė būklė dar nepažįsta politikos, o už paskutinės pozicijos stovi jos pabaigos supratimas. Kaip jau minėta, prigimtinė būklė yra teorinė fikcija, o paskutinė pozicija – žmogaus gyvenimo dalis. Tarp pagrindinių nuo politikos atskirtų veiksnių Rawlsas nurodo filosofiją, moralę ir religiją, tačiau užmiršta mokslą. Tai daug pasakantis jo pažiūrų aspektas. Rawlso politinio teisingumo koncepcija suformuota remiantis mokslinio mąstymo standartais. Pripažinus šią aplinkybę, neišvengiamai kyla du artimai susieti klausimai: arba mokslas nedaro įtakos politikai, arba tai yra neaptartas politinio liberalizmo aspektas. Labiau įtikina antrasis atsakymas. Nesunku pastebėti, kad politinis liberalizmas atitinka pagrindinius mokslinio mąstymo principus. Rawlsas nesuvokia savo teorijos šališkumo. Tarp neleistinų politinių šališkumų jis nurodo pagrindinio šiuolaikinės Vakarų kultūros šališkumo. Moralę, religiją ir filosofiją pripažinus politiniais šališkumais mokslas suvokiamas kaip neutralumas.

Liberalizmo tapatumo problemos sprendimas būtinai yra susietas su Rawlso ir kitų liberalų požiūriu į kultūrą. Ši politinio mąstymo tradicija neįsivaizduojama be pretenzijų keisti kultūrą. Nuo Renesanso laikų kultūros sąvoka turi politinę reikšmę. Tai rodo ne tik Renesanso Italijos miestų valdovų siekis per kultūrą įgyvendinti savo politines

pretenzijas, bet ir modernioji visuomeninės sutarties teorija. Pagal šią teoriją, perėjimas iš prigimtinės į pilietinę būklę yra tolygus perėjimui iš nekultūrinės į kultūrinę būklę. *Status naturalis* suvokiama kaip kultūros pagrindas, o *status civilis* aiškinama kaip kultūros sinonimas. Liberalai politiką supranta kaip atskirą kultūros sritį, šalia kitų kultūros sričių – teisės, moralės, religijos ir meno. Modernioji prigimties ir kultūros perskyra yra klasikinių Dievo ir žmogaus, Dievo ir pasaulio perskyrų pakaitalas. Hobbesas prigimtinius įstatymus išvedė iš prigimtinės būklės, prigimtį suvokdamas kaip kultūrinio ugdymo medžiagą. Pritaikius moderniąją prigimties ir kultūros perskyrą, religija neišvengiamai virsta kultūra. Šis religijos statuso pakeitimas iškreipia jos prigimtį. Jau buvo minėta, kad į paskutinės pozicijos klausimus galima atsakyti dviem būdais – nebūtimi arba atsidavimu Dievui. Rawlsas ir liberalai pasirenka pirmąjį variantą ir rimtai nesvarsto antrosios galimybės, taip parodydami savo šališkumą.

Politinis liberalizmas tęsia moderniąją kultūros pajungimo politiniams tikslams tradiciją*. Kaip jau minėta, Renesanso kultūriniai idealai buvo naudojami to meto Italijos miestų politinėms ambicijoms. Ne mažiau su kultūra susietas Reformacijos sąjūdis. Biblijos vertimai į nacionalines kal-

* Tai, kas JAV šiandien vadinama „kultūros karais“, yra politiniai nesutarimai moralės ir religijos klausimais. Neįmanoma įrodyti, jog tai kultūrinis, o ne politinis konfliktas. „Kultūros karai“ gerai parodo tai, ko nenori matyti Rawlsas. Ginčydamiesi dėl abortų, eutanazijos, pornografijos, homoseksualų santuokų, lengvųjų narkotikų, daugiakultūriškumo, evoliucijos teorijos, klimato atšilimo ar bažnyčios vaidmens, liberalai ir jų oponentai ginčijasi dėl Rawlso išspręstų klausimų. Tai verčia suabejoti Rawlso politikos ir kultūros atskyrimu. „Kultūros karai“ yra tik kitas politinio konflikto vardas. Dalyvaudami kultūros karuose, liberalai siekia to, apie ką nekalba jų politinio teisingumo koncepcija.

bas atvėrė kelią moderniosioms tautinėms valstybėms. Modernioji tautinė valstybė yra unikalus kultūros ir politikos junginys. Ši valstybė pagrįsta įsitikinimu, kad politinio suvereno ribos sutampa su tautinių kultūrų ribomis. Kultūriškai pranašesnė valstybė nuo Renesanso laikų suvokiama kaip politiškai pranašesnė valstybė. Net kultūriškai atsilikusios komunistinės valstybės – Sovietų Sąjunga, Kinija ir Kampučija – stengėsi įgyvendinti kultūrinės revoliucijas. Vokiškai kalbančiuose kraštuose dar šiandien aptinkama *Bildung* koncepcija, apibūdinanti žmogaus ugdymą, kuris savo pagrindiniais bruožais primena krikščioniškąją tikinčiųjų pastoraciją. Politinis liberalizmas nuo savo atsiradimo yra kovos dėl kultūros dalyvis. Nuo tautinės valstybės atsiradimo kultūra yra valstybės pagrindas. Modernioji demokratija neišivaizduojama be savo kultūrinį savitumą suvokiančios tautos arba liaudies. Pasaulio politinis žemėlapis yra suformuotas pagal kultūrų ribas.

Modernusis religijos atskyrimas nuo valstybės savaime reiškia pirmosios pavertimą kultūra. Nors liberali valstybė reguliuoja tik išorinę religijos pusę ir nesikiša į piliečių dvasinį gyvenimą, politinis liberalizmas religiją prilygina kultūros veiksniumi. Į ją žiūrima kaip į vieną iš kultūros sričių. Leo Straussas teisingai sako, kad „galutinė liberalizmo savimonės forma yra kultūros filosofija“ (Strauss 2008: 225). Kultūros atsiradimas moderniaisiais laikais nuo pat pradžių suvokiamas kaip valstybės pagrindas. Valstybė yra pagrindinis tautos kultūrinės brandos įrodymas. Kadangi politinio liberalizmo reikalavimams privalo pritarti ir neliberalai, o liberalų moralės samprata reiškia tik politinio teisingumo principų laikymąsi, vienintelis liberalizmo tapatumo pagrindas yra kultūra. Liberalai nori

ne tik sukurti naują politinį režimą, bet ir įtvirtinti sau artimą kultūros sampratą. Galima sakyti, kad jie taip pat nori kultūrinės revoliucijos. Rūpindamiesi politiniu teisingumu, jie pirmiausia rūpinasi tam tikros kultūros įtvirtinimu, tačiau apie tai dažnai atvirai nekalba. Tik susidūręs su kultūriniu reliatyvizmu, Rawlsas gali imtis politinio teisingumo konstravimo. Visos liberalizmo doktrinos tapatumo problemos išsisprenžia pripažinus, kad ydingas liberalios minties ratas, kai politika nurodo į moralę ir atvirkščiai, yra liberalios kultūros norma.

Liberalai skeptiškai žiūri į bet kokius kultūrą peržengiančius veiksmus, tokius kaip prigimtis, Dievas, sielos nemirtingumas ir pomirtinis gyvenimas. Liberalios visuomenės piliečiai turi teisę į absoliučius įsitikinimus, tačiau šie būtinai suvokiami kaip kultūrinio reliatyvizmo vienijamos kultūros dalis. Privačiai piliečiai gali laikytis absoliučių įsitikinimų, tačiau viešai jie suvokiami kaip reliatyvizmo principais grindžiamos kultūros dalis. Neturėdami savo, tik jiems būdingos, moralės ir politikos sampratų, liberalai gina tvirtų įsitikinimų neturėjimą pateisinančią kultūrą. Kaip ir bet kuris kitas tiesioginės valdžios neturintis politinis sąjūdis, liberalizmas veikia per kultūrą. Propaguodami nešališkumą, liberalai remiasi netiesiogine kultūros jėga. Remiantis Rawlso teisingumo samprata, liberalizmas negali primesti piliečiams kultūros sampratų, nes dėl politinio teisingumo principų privalo sutarti liberalių ir neliberalių įsitikinimų žmonės. Tačiau politinis liberalizmas paremtas atvirai neskelbiama liberalios kultūros pranašumo idėja. Tai suprasti padeda paskutinės pozicijos koncepcija. Politinis liberalizmas net Dievą suvokia kaip kultūrinį įsitikinimą. Samprotavimai apie Dievą ir sielos nemir-

tingumą prilyginami samprotavimams apie architektūrą ir numizmatiką. Dievas suvokiamas ne kaip transcendencija, bet kaip viena iš kultūros konvencijų. Tai akivaizdus tikinčių žmonių požiūrio iškraipymas, nes Dievas jiems nėra kultūros kūrinys.

Rawlsas stengiasi įtikinti, kad jo politinis teisingumas yra nešališkas, nors iš tikrųjų tai tik tam tikros kultūros sampratų gynimo priemonė. Jo pirminė pozicija pagrįsta neaptarta kultūros pirmumo prieš politinį teisingumą prielaida. Politinis teisingumas yra liberalios kultūros dalis, nes suvokiamas kaip susitarimas, o tai reiškia – kaip žmonių sukurtas, o ne prigimties ar Dievo nulemtas dalykas. Klasikinė politinė filosofija neatšiejama nuo moralės filosofijos. Modernusis politinis liberalizmas yra kultūros filosofijos dalis. Rawlso politinio liberalizmo koncepcija sukuria klaidingą politikos ir kultūros atskyrimo įspūdį. Nėra pagrindo kalbėti apie tikrą politinio liberalizmo ir kultūros atskyrimą. Kalbėdamas apie politinį teisingumą, Rawlsas neapmąsto politikos ir kultūros suaugimo. Kadangi politinis teisingumas yra vienintelis aptariamasis pirminės pozicijos tikslas, sukuriama klaidingas įspūdis apie politikos nepriklausomybę nuo kultūros. Rawlso pirminė pozicija po nežinojimo uždanga yra liberalios kultūros įteisinimo įrankis. Modeliuodamas pirminę poziciją po nežinojimo uždanga, jis pašalina visas mums žinomas kultūrinės aplinkybes, išskyrus pagrindinę – liberaliąją kultūrą ir nuo jos neatskiriamą mokslinį mąstymą.

Rawlso nuomone, liberalios visuomenės piliečius sieja tik teisingumas, nes dėl moralės, religijos ir filosofijos jie negali sutarti. Tačiau iš tikrųjų liberalios visuomenės piliečius sieja ne tik politinis teisingumas, bet ir jo saugoma liberali kultūra. Vien politinio teisingumo principais paremta visuomenė

yra utopinės vaizduotės kūrinys. Rawlsas gina nesutaikomų principų, normų ir vertybių formuojamą kultūrą, kuri neparodoma kaip politinio teisingumo prielaida. Jis sako norįs apriboti liberalų pretenzijas, tačiau jos tik dar labiau išplečiamos. Skirtingų įsitikinimų žmonėms skirtos politinio teisingumo koncepcijos nereikėtų vadinti „politiniu liberalizmu“. Liberalizmo savitumą rodo ne politika ir moralė, bet kultūra. Užtenka atidžiau įsiskaityti į pagrindinį Rawlso politinio liberalizmo klausimą: „Kaip galima tvari ir teisinga laisvų ir lygių piliečių visuomenė, jeigu jos piliečius skiria protingos, tačiau tarpusavyje nesuderinamos religinės, filosofinės ir moralinės doktrinos?“ (Rawls 2002: 15). Pripažindamas visaapimančių doktrinų nesuderinamumą, Rawlsas kalba apie kiekvienos iš jų protingumą. Tačiau jis neturi paaiškinimo, kodėl jos visos yra protingos ir kodėl kuri nors iš jų nėra protingesnė už kitas. Iš kur, tarkime, Rawlsas žino, kad islamas ar krikščionybė neturi tiesos savo pusėje? Jis remiasi tik išankstiniu nusistatymu, jog politika negali būti grindžiama moraline, religine ir filosofine tiesa. Tai neįrodyta jo teorijos prielaida. Neturėdamas platesnio paaiškinimo, kodėl visos moralinės, religinės ir filosofinės doktrinos yra vienodai protingos, jis negali sakyti, kad laisvę ir lygybę gerbiančių visuomenių piliečius turi sieti politinis teisingumas, o ne kuri nors iš visaapimančių doktrinų. Jo įsitikinimas apie vienodą visų piliečių moralinių ir religinių doktrinų protingumą yra išankstinė nuostata, o ne įrodytas principas.

Įtakingas kultūrinio liberalizmo atstovas ir vienas iš kultūros istorijos disciplinos kūrėjų Jacobas Burckhardtas valstybę, kultūrą ir religiją suvokė kaip tris pagrindinius žmogaus ir visuomenės supratimą formuojančius veiksnius. Jis išskyrė šešias

santykių rūšis: (1) valstybė determinuoja kultūrą; (2) kultūra determinuoja valstybę; (3) religija determinuoja kultūrą; (4) kultūra determinuoja religiją; (5) religija determinuoja valstybę; (6) valstybė determinuoja religiją (Burckhardt 1943: 75). Rawlso politinio teisingumo koncepcija rodo Burckhardto tipologijoje neaptinkamą atvejį, kai kultūra ir politika (nes Rawlsas nekalba apie valstybę ir kultūrą) yra taip stipriai suaugusios, kad neįmanoma pasakyti, kas ką determinuoja. Rawlso politikos ir kultūros santykio supratimui apibūdinti netinka „determinacijos“ terminas. Burckhardtas nenumatė atvejo, kai kultūra tampa politikos sinonimu ir į šiuos du veiksnius galima žiūrėti kaip į dvi tos pačios monetos puses. Rawlso atveju neįmanoma suprasti, kas ką determinuoja – politika kultūrą ar atvirkščiai. Jo politinis liberalizmas yra liberalios kultūros gynimo įrankis. Tai geriausiai rodo jo požiūris į religiją. Politinis liberalizmas tikinčiųjų tikrovės sampratai suteikia kultūrinio įsitikinimo prasmę ir net Dievą apibūdinančius principus prilygina kultūros vertybėms. Viename iš interviu Rawlsas sako, kad religiniai įsitikinimai gali būti politinio teisingumo supratimo pagrindas, aišku, su sąlyga, kad juos pripažįsta visi liberalios visuomenės piliečiai (Rawls 1999: 621). Tai vien tuščia retorika. Politinis liberalizmas pagrįstas prielaida apie visuminių doktrinų negalėjimą būti piliečių politinio sutarimo pagrindu. Rawlso samprotavimas apie religijos galimybę būti politinio teisingumo supratimo pagrindu rodo, kad jis supranta kultūros reikšmę. Jis supranta, kad, įsigalėjus religijos formuojamai kultūrai, kartu įsigalėtų ir jai būdinga teisingumo samprata. Tačiau šio kultūros poveikio politinių dalykų suvokimui supratimo jis netaiko savo pažiūroms.

Kuo skiriasi politika ir kultūra?

Anglosaksų filosofinė tradicija menkai pritaikyta liberalizmui kaip kultūros filosofijai suprasti. Savo klasikiniu pavidalu kultūros filosofija yra vokiečių filosofinės tradicijos dalis. Vokiečių kultūros filosofija nuosekliai susiformavo iš Kanto, Johanno Gottliebo Fichte's ir Georgo Hegelio darbų. Vokiečių neokantininkai Kanto praktinio proto sampratą pavertė vertybių teorijos pagrindu, o Hegelio darbai padėjo pamatus vokiečių istorizmui. Anglosaksų filosofinė tradicija, ypač analitinės filosofijos forma, artimesnė logikai, o ne istorijai. Analitikai tiria sąvokas, teiginius ir argumentacijos formas, o ne kultūros istoriją. Rawlso *Politiniame liberalizme* yra kelios menkos užuominos apie istoriją, o kultūra išvis netampa jo apmąstymų objektu. Kultūros filosofijai reikia jautrios istorinės sąmonės, kuria nepasižymi Rawlso politinė filosofija ir didesnė anglosaksų filosofinės tradicijos dalis. Šio autoriaus politinio liberalizmo koncepcija tik iš pirmo žvilgsnio svetima kultūros filosofijai. Pažvelgus giliau, politinis liberalizmas priklauso nuo kultūrinių prielaidų. Rawlsas apie kultūrą kalba politiniais terminais. Jo pirminė pozicija yra apsimestinis nežinojimas.

Modernioji visuomeninės sutarties teorija nuo pat jos atsiradimo yra svarbi moralės, politikos ir kultūros filosofijai. Kol nebuvo atskiros kultūros filosofijos disciplinos, jos funkcijas atlikdavo politinė filosofija. Visuomeninės sutarties teorijos šalininkų teorijos pagrįstos įsitikinimu, kad išėjimas iš *status naturalis* reiškia kultūros ir civilizacijos pradžią. Prigimtinė būklė suteikia perėjimui iš gamtos į kultūrą būtinas prielaidas, tačiau pati dar nėra kultūra. Hobbeso Leviatanas yra ne „mirtingas dievas“, t. y. kultūros kūrinys. Į visuomeninę sutartį pa-

žvelgus per paskutinės pozicijos prizmę galima pamatyti du pagrindinius moderniosios kultūros filosofijos išstumtuosius – Dievą ir sielos nemirtingumą. Rawlsas *Politiniame liberalizme* nekalba apie tai. Jis politiką supranta kaip žmogaus kūrinį, be kokių nors metafizinių ir teologinių prielaidų. Tačiau tai nereiškia, kad jis pats neturi išankstinių prielaidų. Nesunku pastebėti, kad pagrindinė jo teorijos prielaida yra liberali kultūra.

Kalbėdamas apie politikos atskyrimą nuo moralės, religijos ir filosofijos, Rawlsas nuolatos remiasi liberalia kultūros samprata. Senovės Graikijos, Romos ir viduramžių filosofai nekalbėjo apie politikos ir religijos atskyrimą. Rawlsas tai suvokia kaip svarbią politinio liberalizmo prielaidą, kurios akivaizdumas jam yra toks didelis, kad jis net nesupranta jos problemiškumo. Rawlso apie politinį teisingumą pasakytus žodžius galima suprasti iš kultūros filosofijos perspektyvos. Jo *Politinis liberalizmas* yra kultūros filosofijos veikalas. Perskaičius šią knygą, galima nurodyti tokius pagrindinius liberalios kultūros bruožus: (1) nėra nieko, ką pripažintų visi liberalios visuomenės piliečiai; (2) savo asmeninį tapatumą piliečiai suvokia kaip padalintą į dvi dalis – privačią ir viešąją; (3) visuomenė nėra nei asociacija, nei bendruomenė, ir nėra visus visuomenės narius įpareigojančios gėrio sampratos; (4) liberalią visuomenę vienija teisingumas, o ne gėris; (5) tiesa yra asmeninis dalykas; (6) metafizinės doktrinos negali būti visuomenės pagrindas (išskyrus, aišku, metafizines politinio liberalizmo prielaidas); (7) politinė tvarka yra konstruktas.

Allanas Bloomas viename iš savo straipsnių Rawlso *Theory of Justice* vadina *A First Philosophy for the Last Man* (Bloom 1975: 662). Tai siūlymas Rawlso politinį liberalizmą suprasti kaip Friedricho

Nietzsche's kultūros filosofijai giminingą dalyką. Bloomas mano, kad Rawlsas pasiūlė pirmąją filosofiją Nietzsche's paskutiniam žmogui, kuris buvo šio autoriaus kritikos objektas. Martinas Heideggeris manė, kad Nietzsche's *Linksmojo mokslo* samprotavimai apie Dievo nužudymą iš tiesų yra apie metafizikos pabaigą. Rawlsas nori politinės filosofijos pabaigos, todėl savo liberalizmo net nevadina filosofiniu. Jo politinė filosofija yra paradoksalus filosofijos atsisakymas. Rawlso negalima vadinti filosofu. Jis yra ideologas ir liberalios kultūros apologetas. Jo politinį liberalizmą galima apibūdinti Nietzsche's žodžiais „žmogiška, pernelyg žmogiška“. Šis apibūdinimas padeda suprasti paskutinės pozicijos rodomą faktą, kad politinis liberalizmas nepripažįsta nieko, kas būtų ne kultūra. Rawlsas atmeta paskutinės pozicijos klausimus apie žmogaus gyvenimo prasmę, prigimtį, Dievą ir pomirtinį gyvenimą, panašiai kaip tai darė Nietzsche. Jo politinį liberalizmą ir Nietzsche's kultūros filosofiją sieja tas pats moralinis individualizmas ir reliatyvizmas.

Nietzsche kalbėjo apie būtinybę gyventi anapus gėrio ir blogio ir niekada neatsisakė vilties sukurti naują žmogų ir naują kultūrą. Jį pagrįstai galima vadinti amoralistu, tačiau jo negalima vadinti antikultūrininku. Rawlso politinis liberalizmas yra Nietzsche's kultūros filosofijos tęsinys. Nors Rawlso negalima vadinti Nietzsche's stiliaus amoralistu, jo politinio liberalizmo koncepcija nėra amoralizmo atmetimas. Nietzsche moralę pavertė *Wille Zur Macht* grindžiamos kultūros dalimi. Rawlsas į moralę žiūri kaip į individų asmeninės saviraiškos dalį, be metafizinių ir teologinių prielaidų. Jis, kaip ir kiti liberalai, neturi etikos kodekso – jį pakeičia politinio teisingumo koncepcija. Tai reiškia, kad Rawlsas negali suformuluoti

prieš amoralizmą nukreiptų argumentų, nes etikos kodekso neturintis žmogus nesupranta, kas yra amoralizmas. Rawlsas trimis atžvilgiais politiką be išlygų tapatina su kultūra. Pirmą, atmeta samprotavimus apie žmogaus prigimtį. Antra, jis politiką pajungia mokslui ir pats to nereflektuoja. Trečia, pašalina bet kokius kultūrą peržengiančius moralinius, religinius ir filosofinius apmąstymus apie Dievą ir sielos nemirtingumą.

Rawlsas mano, kad politinio teisingumo principus turi pripažinti visi liberalios visuomenės piliečiai, įskaitant religingus žmones. Tačiau tai neįgyvendinamas uždavinys. Religingi žmonės negali sutikti su Dievo prilyginimu kultūriniais įsitikinimams. *Naujajame Testamente* galima rasti daug žmonių jausmų ir prisirišimų aprašymų, tačiau nėra to, ką galima būtų pavadinti kultūros filosofija. Religinių įsitikinimų žmonės net norėdami negali savęs tapatinti su Rawlso sukurta pirmine pozicija, nes jiems rūpi ne kultūros pradžia, bet jos pabaiga. Rawlso pirminė pozicija po nežinojimo uždanga pašalina moralinius įsitikinimus. Paskutinė pozicija priešingai – nuolatos pabrėžia moralinės refleksijos reikšmę ir primena, kad politika siekia giliau negu kultūra. Politikos tapatinimas su kultūra yra kultūrinis naujųjų amžių filosofų kultūrinis įprotis. Pascalis buvo sąžiningesnis, pripažindamas apologetinį savo *Minčių* pobūdį. Rawlsas nesupranta esąs apologetas.

Išvados

Rawlso *Politinis liberalizmas* paremtas prielaida apie politinio ir moralinio liberalizmo atskyrimą. Tai neįrodyta ir niekada neįrodoma prielaida. Nuo politikos atskirtas moralinis liberalizmas grindžiamas ta pačia argumentacijos matrica, kaip ir politinis

liberalizmas. Pastarasis sulygina liberalus ir neliberalus, o juo grindžiamas moralinis liberalizmas taip pat neleidžia kalbėti apie liberalų savitumą. Rawlsas negali paaiškinti, kuo skiriasi liberalų ir neliberalų moralės sampratos, nes politinis liberalizmas liberalui leidžia rinktis neliberalius įsitikinimus. Nei politikos, nei moralės lygmeniu liberalai negali pagrįsti savo tapatumo. Vienintelė liberalizmo tapatumo aiškinimo strategija yra šio liberalizmo nenuoseklumo pripažinimas sąmoningu siekiu, t. y. liberalios kultūros norma.

Tikrasis liberalizmo tapatumo pagrindas yra politinį ir moralinį liberalizmą vienijanti kultūros samprata. Rawlso politinis liberalizmas gali būti aiškinamas kaip kultūros filosofija. Tai galima įrodyti pasinaudojus paskutinės pozicijos po nežinojimo uždanga idėja. Paskutinė pozicija apibūdina kiekvieno žmogaus gyvenime būnančią situaciją, kai mirties akivaizdoje susiduriama su kultūros pabaiga. Žvelgiant iš paskutinės pozicijos perspektyvos, politinis liberalizmas politiką be išlygų tapatina su kultūra. Nors Rawlsas nekalba apie kultūrą, jo politinė filosofija yra atvirai neapartotos kultūros filosofijos vari-

antas. Politinio liberalizmo nenuoseklumai atsiranda kaip neapmąstytos priklausomybės nuo liberalios kultūros dalis. Nematant šios kultūros, neįmanoma suprasti politinio liberalizmo nenuoseklumų. Tai nėra tik grynai filosofiniai ir teoriniai nenuoseklumai.

Rawlso *Politinio liberalizmo* principus būtina suprasti kaip tam tikros kultūros principus. Neprimeddami savo politikos ir moralės sampratos, liberalizmo šalininkai siūlo tam tikrą požiūrį į kultūrą. Rawlso politinio liberalizmo koncepcija pagrįsta neapartota prielaida apie kultūros pirmenybę prieš prigimtį ir Dievą. Pažvelgus iš paskutinės pozicijos perspektyvos, išryškėja kultūrinis liberalizmo ribotumas. Liberalai savo politikos sampratą gali apginti tik viską, įskaitant Dievą, paversdami kultūra. Nors Rawlso pirminė pozicija pašalina bet kokias nuorodas į kultūrą, tačiau pats jos konstravimas yra nulemtas liberalios kultūros pažinimo. Paskutinė pozicija padeda suprasti kultūrinį politinio liberalizmo sąlygotumą. Liberalai mato tik kultūrą. Jiems būdingas Dievo, žmogaus prigimties ir sielos nemirtingumo prilyginimas kultūrai iškreipia šių dalykų supratimą.

LITERATŪRA

- Bloom, A., 1975. Justice: John Rawls vs The Tradition of Political Philosophy. *The American Political Science Review* 2: 648–662.
- Burckhardt, J., 1943. *Reflections on History*. London: George Allen & Unwin LTD.
- De Tocqueville, A., 1996. *Apie demokratiją Amerikoje*. Vilnius: Amžius.
- Pascal, B., 1997. *Mintys*. Vilnius: Aidai.
- Rawls, J., 1999. *Collected Papers*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

- Rawls, J., 2002. *Politisinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas.

- Schmitt, C., 2009. *Der Begriff des Politischen: Text von 1932 mit einem Vorwort und drei Corollarien (1932)*. Berlin: Duncker & Humblot.

- Strauss, L., 2008. Anmerkungen zu Carl Schmitt, Der Begriff des Politischen. In: *Gesammelte Schriften. Band 3: Hobbes' politische Wissenschaft und zugehörige Schriften – Briefe*, ed. H. Meier. Stuttgart: J. B. Metzler, 217–238.

LIBERALISM AS A PHILOSOPHY OF CULTURE

Alvydas Jokubaitis, Linas Jokubaitis

Abstract. The paper explores the paradoxes of the political philosophy of liberalism. Liberal conception of justice is incapable of providing grounds for an identity of liberalism. Liberals do not have a moral conception of their own. This is a source of a paradox. Political identity points to morality and moral identity points to politics. The aim of this paper is to clarify this paradox. Political liberalism is based on certain assumptions of a philosophy of culture. Liberals defend a conception of culture which justifies their inconsistencies. They lack any coherent conception of morality and politics. The article is an attempt to prove this by using the “final position” – an alternative to the Rawlsian “original position”.

Keywords: liberalism, John Rawls, original position, final position, philosophy of culture, human nature and politics

Itikta 2017 10 23

Priimta 2017 02 05